

Vigh Péter

AZ EMLÉKEZÉS KÖNYVE

Kati Marton: *A nép ellenségei. Családom regénye*. Corvina, Budapest, 2010

Látszólag nehéz helyzetből vághatnánk neki ennek a recenzióknak, tárgya ugyanis egy regény. Márpedig legkésőbb Roland Barthes óta ott lebeg az irodalomtudomány felett Damoklész kardja, miszerint a szerző halott, s mű helyett is illendőbb szöveg(ek)ről beszélni. A nehéz helyzet látszólagosságát az oldja fel, hogy maga a szöveg nem engedi meg, hogy ne beszéljünk szerzőjéről és műveiről. Míg a magyar fordítás paratextusa az irodalom, sőt a szépirodalom felé irányítja tekintetünket, addig az eredeti angol alcím¹ (*Családom útja Amerikába*) jobban leírja, mit is tartalmaz ez a könyv: a múlt rekonstrukcióját, egy újságíró visszaemlékezéseit családjáról. Szóljunk – immáron engedéllyel – pár szót a szerzőről.

Kati Marton amerikai, zsidó és magyar. Elsősorban amerikai, s nemcsak azért, mert 1957 óta az Egyesült Államokban él és lehullott nevével az ékezet, hanem mert ez önazonosságának legbiztosabb pontja. Az ékezet felemlítése korántsem kritika, csupán értesítés az olvasónak, hogy tudja: az egykoron magyarosított Márton és a mai Marton ugyanazt a családot takarja. Zsidó származásáról csak felnőttkorában szerzett tudomást, így arról is, hogy nagyszüleit Miskolcra hurcolták el és minden valószínűség szerint Auschwitzban lelték halálukat, szülei pedig keresztény ismerősöknél bujkálva éltek túl a vész-korszakot. És végül, de nem utolsósorban harmadgenerációs budapesti magyar zsidó, akit a vallástól elforduló nagyszülők és szülők magyarnak és katolikusnak, továbbá művelt fővárosi polgárnak neveltek. Kati Marton sikeres újságírói pályát futott be a televízió (ABC) át a nyomtatott sajtóig. 1993-as elválásukig Peter Jennings híres kanadai-amerikai tévés újságíró felesége volt, ma Richard Holbrooke volt külügyminiszter-helyettes és vezető amerikai diplomata házastársa. Első könyvét Raoul Wallenberg-ről írta (*Wallenberg*), de azóta számos népszerű témát dolgozott fel (többek között: *Titkos hatalom avagy Amikor az elnök felesége beleszólt a történelembe; Kilenc magyar, aki világgá ment és megváltoztatta a világot*). Elnöke volt a Nemzetközi Női Egészségügyi Koalíciónak (IWHC), a Bizottság az Újságírók Védelméért (CPJ) szervezetnek, valamint tagja számos segély- és emberi jogi egyesületnek. 2006-ban megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjét, illetve 2009-ben Hiller István miniszter a Magyar Kultúra Követe címmel is felruházta.

Szülei 2004–2005-ös halála után kezdett foglalkozni családjának magyarországi múltjával, különösen az állambiztonsági levéltári forrásokra alapozva.² Itt és most azon-

¹ Kati MARTON: *Enemies of the People. My Family's Journey to America*, Simon & Schuster, New York, 2009.

² Korábban anyja és apja is megírta visszaemlékezéseit. Míg az előbbi kéziratban maradt, utóbbi már magyarul is olvasható: MARTON Endre: *Tiltott égbolt*, Kairosz, Martonvásár, 2000. Érdeemes ehhez és lánya írásához is hozzáolvasni: SZAKOLCZAI Attila: *Márton Endre és a magyar államvédelem = Évkönyv XI.*, szerk. Rainer M. János – Ständeisky Éva, 1956-os Intézet, Budapest, 2003, 127–143 (hálózati verzió: www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv03/szakolczai).

ban fontos leszögeznünk, hogy Kati Marton nem történész, műve pedig nem történeti munka. És lehet, hogy a kiadó munkatársai jó ötletnek tartották regénynek nevezni könyvét az alcímben, de a kötet ugyancsak nem szépirodalmi munka, hanem inkább újságírói memoár, amely történeti forrásokat is beemel. Hogy miért lényeges ezeknek a felemlítése? Ahogy fent röviden kifejtettük Marton identitásának sarokköveit, úgy mindezeknek a tudatosítása fontos számunkra, ha nem akarjuk időnek előtte csalódottan letenni a kötetet. Ez hozzájárulhat egy olyan olvasói beállítódás eléréséhez, ami megértéssel képes kezelni személyének frusztrációit és munkájának gyengeségeit. Szükségünk lesz rá.

Bár apja és anyja is igen művelt volt, a szigorodó zsidótörvények miatt nem tudtak szakmáikban elhelyezkedni, így jórészt nyelvtudásukból – magántanárként – és egyéb alkalmi munkákból éltek meg. A nyilas hatalomátvételt és a német megszállást az anyai nagyszülőkön kívül szerencsésen átvészelte a család, sőt Márton Endre tevékenyen is részt vállalt volna az ellenállásban, de gyakorlati okokból – nem rajta múltott – erre nem került sor. Szülei nemcsak azzal hívták fel magukra az államvédelmisek figyelmét 1945 után, hogy kiszagzda politikusok körében mozogtak, hanem hogy Endre előbb a Daily Telegraph, majd az AP hírügynökség tudósítója lett, amikor a negyvenes évek végének „fenyegetett demokráciájából” sorozatosan kutasították a nyugati újságírókat. Ezt tetézte, hogy felesége, Ilona a konkurens UP hírügynökség tudósítója lett, valamint a házaspár otthona szolgált találkozópontra, illetve személyük kapocsként a nyugati, elsősorban angolszász országok diplomatái felé. Mártonék nemhogy jól éltek a háború utáni szegény Magyarországon és a lerombolt Budapesten, „amerikai újságírói” státuszuk (amire Márton Endre kivált büszke volt) egyfajta sérthetlenséget is biztosított. Így adatott meg, hogy tudósíthattak a Rajk- és Mindszenty-perekről is. Azonban ahogy haladt előre az ország szovjetizálása, úgy fogyott körülöttük is a levegő. Kati Marton szerint – aki szüleire hivatkozik – míg 1948-ban hatvanöt akkreditált vasfüggönyön túli, a szabad világnak tudósító újságíró tartózkodott Magyarországon, addig 1953-ra ez a szám háromra apadt. A Márton házaspárra és a róluk jelentő „Andrássi” fedőnevű ügynökre, Ajtonyi Attilára. Egészen megdöbbentő, hogy szinte mindenkit beszerveztek és jelentésre köteleztek, aki a közelükben volt, a francia dadustól a cselédeken át fogorvosig. Az ÁVO már 1952–53 folyamán sorozatosan kérelmezte a Belügyminisztériumnál letartóztatásukat, de erre végül csak 1955-ben került sor.

Lányuk meghatóan, olykor szívszorítóan írja le, hogyan élték meg testvérével szüleik letartóztatását, kitelepítésüket, a fényűzésből a mélyszegénységbe zuhanást, a diplomatacsemeték társaságából az osztályidegenek közé jutást. Szülei visszaemlékezései és a bőséges levéltári források alapján részletes tablót ad fogságukról, majd menekülésükről, illetve arról hogy a magyar államvédelem és hírszerzés egészen 1967 nyaráig próbált alkalmat találni beszervezésükre. A könyv egyik izgalmas fejezete, amikor leírja jelenkori találkozását „Virág” ügynökkel, aki korai amerikai tartózkodásukkor személyes, már-már baráti kapcsolatot épített ki apjával. A Martonékkal szembeni bizalmatlanságot mutatja, hogy a magyar kémekkel párhuzamosan az FBI is „célszemélynek” nyilvánította őket. Kati Marton újságírói vénájához híven hatásosan tudja visszaadni azt a

drámát, azt a mély tragikumot, ahogy egy totalitárius rendszer – ne féljünk leírni – felzabálja, felszámolja az egyént és a társadalmi szöveteket, a családot, az egyesületeket – tulajdonképpen bármit, amit kiszemel magának, és amiben potenciális ellenséget lát. Az események ismertetését itt elhagynánk, és bárcsak befejezhetnénk a recenziót is, de sajnos nem tehetjük meg, mert a kötet egyes kiszólásai és hangvétele kritikára köteleznek minket.

Kétségtelen és a napnál is világosabb, hogy fájdalommal vegyes harag vezette a szerző kezét, amikor könyvét írta. Ezért is utaltunk rá, hogy bár bőséges történeti forrásdokumentumot használt fel műve megírásához, az érzelmi befolyásoltság és az újságírói hatásvadászat felülírja a kiegyensúlyozottságot. Természetes, hogy az újságíró hatni akar, s nem véletlenül vált szerzőnk is híres és elismert zurnalisztává. Azonban egy nagyobb lélegzetű munkánál talán törekedni kellene az árnyaltságra, még ha a személyes érintettség ilyen magas fokot üt is meg. Néha már bántóan harsány módon dobja oda pár lözungért és kellően meg nem alapozott nagy kijelentésért az árnyaltságot és a megértést. Ez különösen a történeti részekre igaz, amikor Magyarországról, Közép- és Kelet-Európáról szól. Ezek annak fényében riasztóak, hogy a kötet eredetileg angolul, elsősorban amerikai közönségnek jelent meg. Hatása pedig csak tovább nőhet, ugyanis terbe van véve, hogy filmet forgatnak *A nép ellenségeiből*.

„Ahogy megyek végig az utcán, sarokról sarokra egyre nő bennem a harag az ÁVO – és, bár restellem bevallani, Magyarország iránt is” (185). Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ami különösen érintheti a magyar olvasókat. Kati Marton amerikai, de birkózik mind zsidó, mind magyar örökségével, különösen az utóbbival. Egyszerre érzi magáénak, majd ugyanabban a pillanatban el is taszítja magától. Ez a váltakozás végigvonul az egész művön, de a végkicsengés inkább negatív.³ Egy szabad ország szabad állampolgáraként a véleményszabadság jogán azt írhat, amiről csak kedve tartja. Ezt, és azt, hogy komoly érzelmekkel, olykor gyötörődve küszködik örökségével, nem vitathatja el senki. Ennek legszebb példája, hogy 1995-ben esküvőjét a budapesti amerikai nagykövetségen tartotta, saját szavai szerint „hazai földön”, de „amerikai területen”. Roszszallásunkat a fent említett történeti elszólásokon kívül a néha-néha előbukkanó zurnaliszta pontatlanság (például a Széna teret nevezték át Moszkva térnek) vívhatja ki. Valamint a gyakori aránytévesztések és a másokkal szembeni megértés hiánya. Nincs ki mondva, de számos alkalommal úgy ír, azt sugalmazza, hogy a magyarok nem szenvedték meg úgy a totalitárius diktatúrát, mint *ők*. A „mi”–„ők” szembeállítás ismét csak

³ Különösen a 2008-as látogatásának búcsúképe: „utolsó budapesti élményem a kirekesztés zászlaja alatt felvonuló motorosok hosszú, fekete oszlopa volt” (262). Kétkedéssel vegyített megértést tanúsítva, a félelemkeltés témakörében szükséges idéznünk egy nem éppen konzervatív lap publicistáját, aki a politika világába is kitérőt tett, így megjegyzése talán még megvilágítóbb. Kispál Gergely könyvismertetéséről van szó, amely a *Budapester Zeitung* XI. évfolyamának 19. számában (2010. május 10–16.) jelent meg *Der Untergang* címen. Ebben az *Aufmarsch. Die rechte Gefahr aus Osteuropa* (a cím magáért beszél; az előszó hálás feladata Paul Lendvainak jutott) c. kötetet recenzálja, és találóan jegyzi meg a zárószóként: „De a félelemkeltés persze könnyebben kínálja magát” – mint a valóság árnyalt elemzése, tehetjük hozzá. Valahogy így állunk Marton kijelentésével is: értjük félelmeit, de hasonló mondatainak elhelyezése és elsütése inkább instrumentalizálásról árulkodik.

nagyon jellemző rá, ugyanakkor máskor meg közösséget vállal egykori hazájával, Európa elfeledett és szerencsétlen szegletéről ír, s nem az országot és népét szidalmazza, hanem a kommunista vezetést és az államrendőrséget. Ezért használtuk a birkózás kifejezést, mert itt nem éreztük előre eldöntöttnek a kérdést, hanem egy vívódást követhetünk végig, ami – megint csak – inkább az elutasítás felé hajlik.

„Olyan az én viszonyom ehhez a városhoz [Budapesthez], mi[n]t egy régi, reménytelen szerelem – tudom, hogy jövője nincsen már, csak múltja” (237). És mégis legendává avatja a várost, rajongva ír róla, hogy aztán temesse. Az ő példája is jól mutatja, hogy a 20. századi történelem mekkora meghasonlást okozott a magyar zsidóság körében, és ha mindez szellemi tehetséggel is párosult, akkor – láthatjuk, nem példa nélküli –, hogy nem bánnak kesztyűs kézzel egykori hazájukkal. Nem a kritika keménysége a gond, hanem az önreflexió mértéke illetve annak a hiánya. A menekülés, a kitzaszított-ság, a fenyegetettség több évezrede meghatározó eleme a zsidó identitásnak, amit a történelem gyakran valóra váltott. Lányuk feljegyezi, hogy idővel ők, gyerekek sokkal inkább amerikaiá váltak, mint szüleik, akik valahol mindig megmaradtak európainak. Ahogy az egyik generáció magyarrá akart válni, úgy iparkodott a következő, hogy amerikai legyen – és a kötelékek mégis megmaradtak.

Nagy súlyok rángatják Iustitia mérlegét, ezért nem is érezzük tisztünknek, hogy egyértelmű megítélésbe bocsátkozunk. Hiszen mindkét totalitárius rendszer valóban az életükre tört, a két világháború közötti magyar állam és a társadalom egy meghatározó része valóban elutasítóan viszonyult a zsidósághoz, és mert valóban el kellett hagyniuk hazájukat. A könyv kapcsán abban talán megegyezhetünk, hogy ez még *múlt* – és nem történelem.

*

A Corvina Kiadó, amely Marton több kötetét jelentette már meg a magyar olvasóközönségnek, nem végzett hibátlan munkát. Számos elgépelés maradt benne a főszövegben, egyszer rossz helyen van elválasztva egy szó, másszor egy elkezdődő lábjegyzet nem folytatódik a következő oldalon. Könyveinek megszokott fordítója, Bart Dániel alapvetően lendületesen olvasható fordítást készített, csak a határozott névelők indokolatlanul sűrű használata töri meg az olvasás dinamikáját. Jó szívvel lehet ajánlani ezt a könyvet azoknak, akik egy család személyes drámáját akarják nyomon követni a magyar történelem egy kritikus pillanatában, azonban a személyes tragikumon túli állítások inkább vitára ösztönözhetik azokat, akik kézbe veszik ezt az írást.